

УДК 303.823.2::331.362

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ ФОРМАЛЬНОЮ І НЕФОРМАЛЬНОЮ ОСВІТОЮ ОСОБИСТОСТІ

Ткач Т.В.

Освіта – це те, що залишається після того, як ми вже забули те, чого нас навчали
Дж. Галіфакс

I. Вступ

Особливість формування освітнього простору ХХІ ст. полягає у наслідуванні принципу єдності в різноманітності. Всі учасники освітнього процесу є проєктантами такого простору, де кожен індивід має вибудувати свій освітній маршрут, що дає змогу реалізувати унікальність особистості людини. Різноманітність змісту освіти потребує і різних її форм. Російський учений Г.Л. Ільїн ще в 1990-х рр. вказував на нові "непедагогічні форми освіти". Увага дослідника зосередилася на навчанні, у якому:

1) вчитель як носій готового знання відсутній, а в учнів є безумовна пізнавальна потреба. Якщо цього немає, то процес навчання припиняється;

2) учень стає активним суб'єктом процесу освіти – він сам добирає потрібну йому інформацію, сам визначає, як її одержати.

Таку освіту вчений частково ототожнював з самоосвітою, але водночас зазначав, що за таких умов традиційне поняття освіти не зовсім вдале. Підтвердженням цього факту, на його думку, є те, що знання, здобуті у такий спосіб, носять випадковий, несистематизований характер, можуть навіть бути не істинними і суперечливими. Їх систематизація, приведення до ладу, встановлення істинності й усунення протиріч – справа самого учня. Він не засвоює готові поняття, картину світу, а на основі багатьох вражень, знань і понять будує власне уявлення про світ. Так, може ці способи засвоєння знань не варті уваги, маргінальні і поступово будуть витіснитися як малоефективні і такі, що потребують значних зусиль від учня і, можливо, навіть не кожному доступні? У такому разі вчений стверджує, що можна навести чимало прикладів на користь того, що саме ці маргінальні форми освіти починають відігравати все більш важливу роль у повсякденному житті. І першим доказом цього факту варто вважати перехід традиційної освіти у безперервну, коли головним пріоритетом має бути не засвоєння величезного обсягу знань, що все більше зростає, а одержання, створення, виробництво знань відповідно до потреб, що виникають [2, с. 20].

II. Постановка завдання

Мета статті – розкрити особливості організації і управління формальною і неформальною освітою особистості.

III. Результати

У Меморандумі безперервної освіти Європейського Союзу виокремлено три види освітньої діяльності:

1. Формальна освіта (загальна середня, середня професійна, вища, післявузівська професійна освіта, підвищення кваліфікації і перепідготовка спеціалістів та керівників з вищою і середньою професійною освітою у вищих навчальних закладах, на курсах підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки), що завершується отриманням загальновизнаного диплому або атестату.

2. Неформальна освіта (професійно спрямоване загальнокультурне навчання на платних курсах, у центрах безперервної освіти дорослих, лекторіях і будинках знань, за допомогою дистанційних засобів) без атестації і видачі державних сертифікатів (дипломів).

3. Інформальна освіта (інцидентальна освіта (від лат. *incident, incidentis* – той, що трапляється) – неспрямоване (неусвідомлене) навчання у процесі будь-якого інформаційного або комунікативного впливу, а також буденної діяльності, зазвичай не супроводжується видачею документа і відбувається або в освітніх установах, або суспільних організаціях, клубах, гуртках, або під час занять із тренером, репетитором). Інформальна освіта – це наша індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя і не обов'язково має цілеспрямований характер.

Аналізуючи особливості формальної системи навчання, перш за все, необхідно зазначити, що цій системі навчання властиві більш жорсткі, стандартизовані організаційні форми. Формальна освіта здобувається у навчальних закладах і має обов'язковий характер. Мета формальної освіти – сформувати систему базових знань. Завдяки цьому ті люди, які навчалися, одержували універсальні, енциклопедичні знання. Цю тенденцію відобразила навіть назва праці Я.А. Коменського "Велика дидактика, що містить універсальну теорію вчити всіх усьому".

За своєю природою формальна освіта (від лат. *forma* – вид, образ) орієнтована на стабілізацію певної форми, а це передбачає тимчасову зупинку, а отже, і перешкоду в розвитку. Але особистість людини перебуває в процесі постійних змін, і тому потре-

бує не зупинки, а регулярного оновлення, різноманіття у виборі, нових вражень та емоцій. Зростання масиву інформації сучасного суспільства наразі мало вплинуло на традиційну формальну освіту. Зміни у навчальних програмах, системах оцінювання, які регулярно здійснюються під видом освітніх реформ, не співвідносяться між собою. Окремо зміни вводяться у шкільну, вузівську та післядипломну освіту. Внаслідок хаотичних, безсистемних спроб втиснути в систему навчання численні відкриття в різних науках одні знання витісняються іншими. У гонитві різних дисциплін за своє місце забувається те, що свідомість людини – це не склад для збереження інформації. Відсутність гнучкості, взаємне перекриття й суперництво дисциплін – це найбільші недоліки формальної освіти, в якій конкретні дисципліни розглядаються як цілісні й неподільні елементи системи. Такий підхід формує у людини відсутність цілісного бачення розвитку освіти, просторового наповнення її змісту, форм, можливостей. Отже, чи варто дивуватися тому, що молодь шкільного, студентського віку потребує психологічного захисту від потоку часу і непотрібної інформації, що не спрямовує і не регулює поведінку дитини [1, с. 6]?

Криза освіти в інституційних формах уже призвела до того, що традиційні навчальні заклади втрачають функції базових інституційних форм. Польський дослідник М. Квек порушує питання кризи фундаментальних цінностей сучасного університету із звичною вже констатацією глобалізації, влади постмодернізму, смерті інтелектуала, кінця національної держави. На його думку, триває небезпечний процес перетворення університету на "освітню корпорацію", що може означати його кінець як модерного закладу. Водночас це не зовсім кінець університету, а тільки завершення певного способу його сприйняття. Уникаючи термінів "ідея" і "призначення", М. Квек закликає шукати для університету "нове місце в культурі", інакше він займатиметься звичайним продукуванням спеціалістів – "швидко, дешево та ефективно – бажано, звичайно, дуже швидко, дуже дешево і дуже ефективно". Як певну нову метафізику, університетові пропонується підтримувати ідеї громадянського суспільства.

У цій дискусії щодо університету цікавою для нас є позиція класика постмодернізму Ж. Дерріди, для якого будь-яке, навіть слушне, твердження є не більш, як "логоцентризмом", чимось відносним і нетривалим. Університетські стіни навіть Ж. Дерріду здатні перетворити на справжнього модерніста. Згадаймо три його тези з однієї інавгураційної промови. По-перше, в контексті необхідності оновлення університету він каже про потребу створення нового способу підготовки студентів, який учитем їх по-новому аналізувати, допоможе визна-

читися з остаточними пріоритетами і зробити свій вибір. А визначеність і вибір належать до модерністського арсеналу. По-друге, це специфічне розуміння законів життєдіяльності університету. Час осмислення тут, на думку Ж. Дерріди, означає, що його внутрішній ритм як єдиного цілого є незалежним від суспільного часу і забезпечує дорожочинну свободу дій. По-третє, це неприйнятне для постмодерніста визнання істини та істинного, того, що стримує, тобто оберігає та продовжує існувати.

Не варто забувати, що український університет репрезентує не лише державу, а й народ і національну культуру. Визначаючи коло своїх завдань, він має виходити, поперше, з національних пріоритетів, продукуючи ідеї та самих інтелектуалів, які далі їх продукуватимуть. По-друге, глобалізаційний контекст вимагає (від) творення сучасних професійних стандартів. Тобто ми зможемо (від) знайти ідею українського університету, якщо не підніматимемо метафізичну складову функціональності. Не потрібно боятися глобалізації хоча б тому, що нас про неї ніхто не питає. Українські університети вже давно включені в ці процеси, щоправда, у пасивному стані, досить успішно готуючи своїх випускників для багатших країн. Той, хто не може створити власної ефективної системи, неодмінно буде поглинений чужою. Не усвідомлюючи призначення українського університету, ми втрачаємо не лише інтелектуальну, а й будь-яку іншу самодостатність.

Таким чином, освіта переходить у нові, більш ефективні форми, нові інституційні конфігурації: внутрішні освітні структури, кадрові програми, корпоративні навчальні курси, літні школи, різноманітні ігрові технології, тренінги, Інтернет-програми, репетиторство тощо. Різноманітність запитів і мотивів до змісту освіти диктує необхідність становлення нових форм освіти. Нові освітні інституції – неформальні, відмінні від формальних норм і правил системи державної освіти.

Ідея неформальної освіти зацікавила суспільство ще у 60–70-х рр. ХХ ст. у результаті аналізу світової системи освіти. Спочатку неформальна освіта вбачалася пов'язаною з поняттями періодичного і безперервного навчання. У тій ситуації, коли індивід усвідомлює потребу у продовженні освіти, зміні профілю професійної діяльності, мотивації до формування нових компетенцій, набуває статусу необхідності, важливості і незаперечності неформальна освіта, що здобувається за межами навчального закладу. Провідними спонуками розгляду потреби у неформальній освіті є:

1. Організація освіти для несприятливих громадян.
2. Турбота про людей з особливими потребами (вони не мають змоги навчатися у формальних (організованих) закладах освіти).

3. Потреба у спеціальних знаннях, які одержати формальним шляхом неможливо.

4. Застосування альтернативних, нестандартних і нетрадиційних методів навчання, гнучкість яких ефективно впливає на набуття нових знань.

Іншим вагомим чинником звернення уваги на неформальні способи одержання знань була консервативність формальної освіти, в результаті чого вона досить повільно адаптувалася до соціально-економічних змін у суспільстві. Формальна освіта не змогла достатньою мірою надати індивіду механізми адаптації до умов суспільно-економічних трансформацій, і це стало завданням неформальної освіти.

Неформальна освіта визначається як освіта впродовж усього життя індивіда, завдяки чому він набуває кваліфікації, знання у результаті безперервного досвіду навчання, виховного впливу оточення, використання суспільних ресурсів (сім'ї, співробітників, бібліотеки, дозвілля, засобів масової інформації). Неформальна освіта здобувається у неформальних системах – позашкільних закладах, суспільних організаціях і рухах, клубах, гуртках, різного роду об'єднаннях, родинному сімейному середовищі, колі друзів, однодумців, представників з прогресивними і ширшими поглядами та знаннями. Неформальна освіта має добровільний характер і орієнтована на задоволення інтересу до певних галузей знань, пізнавальне проведення свого вільного часу, заповнення прогалів у певних знаннях. За цих умов відсутні жорстко структурований зміст освіти, регламентація у часі, загальноприйнятий поділ на численні навчальні дисципліни. Неформальна освіта зазвичай не координується з уже наявними програмами і, як результат, вона являє собою не цілісну систему, а точніше сукупність різних елементів, які можуть як доповнювати один одного, так і вступати у протиріччя. Відмінною рисою неформальної освіти є задоволення освітніх потреб різних груп людей, що не завжди пов'язані з їх професійним зростанням. Неформальна освіта є найбільш гнучкою, різноманітною за формами ланкою системи безперервної освіти. Вона відрізняється нетрадиційними підходами до організації навчально-пізнавальної діяльності, тісними зв'язками з виробничим і соціокультурним середовищем, що стимулює самоосвіту, самовиховання й саморозвиток людини, незалежно від її професії, віку, місця проживання, але обов'язково з урахуванням її освітніх потреб, прагнень, інтересів. Реалізація можливостей неформальної освіти потребує нової стратегії освіти, заснованої на нововведеннях, методах, формах навчання, його організаційної структури.

Порівняння двох моделей освіти дає змогу виокремити ініціативи неформальної системи освіти, що мотивують попит на неї і

виявляють певні переваги над формальною системою:

- гнучкість навчальних курсів, орієнтація їх змісту на миттєвий відгук на потреби індивіда, доречність його дій;
- відсутність жорсткої регламентації тривалості навчання;
- можливість вибору індивідом механізму, способу і місця навчання.

Визначальним фактором в організації неформальної освіти є те, що вона самостійно ініціюється індивідом, який є замовником і активним споживачем знань. Мотивація цієї діяльності полягає в тому, що індивід намагається не тільки усвідомити зміни, які відбулися у певному середовищі (професійному, соціальному тощо), а й самому стати джерелом цих змін. Ці положення дають підстави припустити, що психологічний аспект входження людини у систему неформальної освіти полягає в тому, що індивід є не залученим примусово до процесу навчання, а умотивований за власним бажанням. Він здійснює прогресивні кроки до підвищення освітнього цензу у результаті потреб розвитку власної особистості. На нашу думку, саме про це зазначав Ю.М. Швалб в одному із положень екологічної психології про активність людини, яка спрямована на перетворення і трансформацію власне середовища існування. Вплив кожної окремої людини чи груп людей на всі компоненти середовища, існування – від природного до соціально-політичного і соціально-економічного – є настільки багатозначним і самоочевидним, що ігнорувати його вже не можна [3, с. 187].

У формальній освіті внутрішнім мотивам передують зовнішні – необхідність виконувати вказівки викладачів, оскільки взагалі формальна освіта – справа примусова. Коли дитина йде до школи вперше, вона це робить тому, що так потрібно. Але з часом у процесі навчання вона починає розуміти, подобається їй чи не подобається і що саме у школі. Таким чином формується власна мотивація. Якщо порівнювати формальну освіту і неформальну, то у першому випадку наявний імператив: "потрібно", "має бути", "змушують", а в іншому переважає певна мета "я хочу займатися...", "я хочу бути...", "мені цікаво знати...", "я хочу навчитися робити...". Відповідно, людина починає свідомий пошук засобів для досягнення поставленої мети. Якщо у формальній освіті мотивація виникає як утилітарне, вузько спрямоване явище, то у неформальній – це явище більш широке й усвідомлене. Освіта виступає як засіб реалізації визначених домінантних цілей. У результаті їх досягнення можлива зміна життєвої парадигми, набуття індивідом нового сенсу життя.

До третього виду освітньої діяльності в Меморандумі безперервної освіти Європейського Союзу належить інформальна освіта – один із дієвих шляхів включення освітнього

потенціалу суспільства до системи безперервної освіти через повсякденну життєдіяльність людини (спілкування, читання, відвідування закладів культури, засоби масової інформації, туристичні подорожі своєю країною і країнами світу), що є дуже популярним у Європі, Америці тощо. Інформальна освіта інтегрує традиційні форми освіти і культурну діяльність людини. Цю сферу діяльності людина творить для себе сама, потенціали суспільства і власні можливості, потреби, бажання, мотивації вона перетворює в дієві фактори власного розвитку.

За даними ЮНЕСКО, 85% населення, що працює, набули необхідних для роботи знань і вмінь поза формальною освітою.

Необхідно зазначити, що розмежування формальної, неформальної та інформальної освіти є здебільшого адміністративним.

Ми спостерігаємо поєднання формальної і неформальної освіти в організації навчання дорослих. За інтенсивністю, систематичністю і глибиною таке навчання не поступається формальній системі. Дорослі учні самі визначають, залежно від власних інтересів, потреб і можливостей, власне навчання, його тривалість, зміст, навчальні засоби. Такі учні поділяються на дві категорії: тих, хто на певному життєвому етапі основним вважає тільки навчання, а тому роботою тимчасово нехтує, і тих, хто поєднує роботу з додатковим навчанням. Для всіх них головним є саме навчання, а не отримання документа про освіту, як це відбувається у формальній системі. Аналіз мотивації дорослих до продовження освіти дає змогу розділити цих людей на три групи:

1. Ті, які є схильними до активного способу життя. Для них важливим фактором є їхня власна участь у практичних і семінарських заняттях.

2. Ті, хто одержує задоволення від самого процесу навчання. Зазвичай, ці люди купують книжки, використовують додаткову літературу.

3. Ті, хто планує підвищити кар'єрний статус незважаючи на свій вік.

Цей поділ носить досить умовний характер, адже і в реальному житті фактори різних мотивацій переплітаються.

В організації освіти дорослих важливо знати, чи розпочинає людина навчання з уже сформованою мотивацією, чи мотивація формується вже в процесі навчання. Самі мотиви підлягають ієрархії: вони можуть бути первинними, які і приводять людину до навчання, і вторинними, які можуть з'явитися вже в процесі самого навчання.

Можливо термін "неформальна освіта" є не зовсім вдалим для визначення всієї сукупності цілеспрямованих (але за межами формальних організацій) впливів на процес

формування особистості. Адже неформальна освіта здійснюється і рядом цілком формальних організацій та інститутів – сім'єю, церквою, друкованими й електронними засобами масової інформації, а також у процесі менш формальних взаємодій – під час спілкування, трудової діяльності, у правовому і політичному житті тощо. Другий аспект – неформальне навчання може початися до школи, потім освіта переходить у стан формальної, а продовження може відбуватися і формально, і неформально. Таким чином, рідко людина підлягає тільки одному типу навчання. Як правило, неформальна освіта переплітається з формальною, вони існують паралельно, поєднуючись упродовж життя людини, а отже, становлять загальну систему безперервної освіти.

IV. Висновки

Згідно з документами ЮНЕСКО щодо освіти, формальну і неформальну освіту визначено як процес, за допомогою якого людина і суспільство можуть повною мірою розкрити власний потенціал розвитку. Базова, формальна освіта безперечно є основою будь-якої форми пізнання. Водночас і формальна, і неформальна освіта розширюють доступ громадян країни до можливості створювати цінності, набувати навичок і схвалювати поведінку оточення з метою забезпечення ефективної участі громадян у процесі прийняття рішень. Задля більшої ефективності освіта має відбивати динаміку фізичного/біологічного і соціально-економічного середовища (включаючи і духовне) людини; бути невід'ємним елементом усіх дисциплін і застосовувати формальні та неформальні форми й ефективні засоби комунікації. Зазначений шлях має забезпечити доступність освіти для всіх людей, незалежно від віку і соціального статусу.

Література

1. Асмолов А.Г. Образование как расширение возможностей развития личности (от диагностики отбора – к диагностике развития) / А.Г. Асмолов, Г.А. Ягодин // Вопросы психологии. – 1992. – № 7. – С. 6–13.
2. Ильин Г.Л. Нетрадиционные формы социального опыта в контексте психологии образования / Г.Л. Ильин // Вопросы психологии. – 1992. – № 3. – С. 19–23.
3. Швалб Ю.М. К определению среды и пространства жизнедеятельности человека / Ю.М. Швалб // Актуальные проблемы психологии: сб. науч. пр. Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – К.: Міленіум, 2004. – Т. 7. – Вип. 2. – С. 182–190.

Ткач Т.В. Організація та управління формальною і неформальною освітою особистості
Анотація. У статті розкрито особливості освітнього простору ХХІ ст. Здійснено аналіз основних видів освітньої діяльності. Визначено управлінські та організаційні аспекти формальної й неформальної освіти особистості.

Ключові слова: *формальна й неформальна освіта, особистість, криза освіти, освітня діяльність.*

Ткач Т.В. Организация и управление формальным и неформальным образованием личности

Аннотация. *В статье раскрыты особенности образовательного пространства XXI в. Проанализированы основные виды образовательной деятельности. Определены управленческие и организационные аспекты формального и неформального образования личности.*

Ключевые слова: *формальное и неформальное образование, личность, кризис образования, образовательная деятельность.*

Tkatch T.V. Organization and management of formal and informal education of personality

Annotation. *In article features of educational space of the XXI-st century are opened. Principal views of educational activity are analysed. Administrative and organizational aspects of formal and informal formation of the person are defined.*

Key words: *formal and informal formation, the person, кризис formations, educational activity.*